

Pirkko Siltala

Rakkauden ja kuoleman jännitteessä

Pohdin rakkauden ja kuoleman jännitettä – en niinkään rakkautta ja kuolemaa – erillisinä ilmiöinä tai käsitteinä. Tässä jännitteessä rakkaus ja kuolema puhuttelevat minua niin konkreettisina ilmiöinä kuin metaforina ja symboleinakin. Kuolemaan sisällytän myös tuhoavuus-ulottuvuuden.

Rakkaus ja tuhoavuus minussa, sinussa ja meissä

Kaksi peruspyrkimystä: Eros ja Thanatos, rakkaus ja kuolema, ovat ihmistä. Sekä ihminen että erilaiset ryhmät ja yhteisöt, perheet ja kansakunnat elävät rakkauden ja kuoleman jännitteessä; välillä enemmän kuoleman, välillä enemmän rakkauden puolella. Tässä jännitteessä syntyvät vuorovaikutussuhteet, ja tämä jännite niitä sävyttää. Elämässä on rakkauskertomuksen rinnalla aina kuoleman rinnakkaiskertomus. Rakkauteen verkostoituu kuolema ja kuolemaan rakkaus.

Afrikkalais-amerikkalaisen vuonna 1993 Nobel-palkinnon saaneen kirjailijan Toni Morrisonin *Beloved*-romaanin lähtökohta on 1800-luvulta peräisin oleva lehtileike, jonka Toni Morrison löysi kootessaan aineistoa afrikkalais-amerikkalaisten historiasta kertovaan antologiaan *The Black Book* (Hakkarainen 1996). Margaret Carner -niminen orja karkasi ja pakeni lapsineen Kentuckystä ja asettui asumaan Cincinnatin lähelle. Kun hänet otettiin vangiksi ja uhattiin palauttaa orjuuteen, hän yritti tappaa kaikki lapsensa ja onnistuikin tappamaan yhden lapsistaan. Kuulusteluissa hän ilmoitti surmaavansa lapsensa mieluummin yhdellä kertaa, jolloin heidän kärsimyksensä päättyvät, kuin antavansa heidät orjuuteen pala palalta murhattavaksi. Lapsensa surmannut äiti halusi hautakiveen tekstin "Dearly Beloved" (Rakkain). Seitsemän jälkimmäistä kirjainta hän pystyi maksamaan omalla ruumiillaan antautumalla kymmeneksi minuutiksi hautakiven kaivertajalle.

Rakkauden ja kuoleman jännitteessä eläessämme "nautinto ja kärsimys, täydellisimmän yhteyden mahdollisuus ja syvin yksinäisyys leikkaavat, ja siinä risteytyy animaalisuus, yksilöllisyys, sosiaalisuus ja sakraalisuus" (Krohn 1996).

Ihmiskunnan ja ihmisen historia on aina ollut, on parhaillaan ja tulee aina olemaan elämää tuhoavien voimien hallinnassa. Tällöin toisella, toisilla ja ulkopuolisilla ryhmillä on vastuu rakkauden ja sen johdannaisten: huolenpidon, syyllisyyden, surun ja korjaamisen voimavaroista. Itseään ja toisia tuhoavat ihmiset, heimot ja kansakunnat

näyttävät olevan silloin vain tuhoavuutensa armoilla ja sokaisemia. Martti Siirala (1983) on todennut, että tuhoavuudella ei olisi mieltä ilman sille polaarista hyvää, rakkautta. Kun puhumme kuolemasta ja sen yhdestä ulottuvuudesta, tuhoavuudesta, tulemme aina myös ilmentäneeksi suhdettamme rakkauteen ja käsitystämme siitä. Myös Pentti Ikonen ja Eero Rechartt (1994) kirjoittavat, ettei Thanatos ja sen tuhoava ilmentymä koskaan ilmene yksin. Se yhtyy aina Eroksen, libidon ja rakkauden ilmenemismuotoihin.

Näin ollen rakkaus ja kuolema eivät voi ilmetä tai saada hahmoa ilman toista: rakkautta ei ole ilman kuolemaa eikä kuolemaa ilman rakkautta. Margeritha Durasin käsikirjoitukseen pohjautuvassa elokuvassa Hiroshima rakastettuni (Kristeva 1993) ydinräjähdys tunkeutuu jopa rakkauteen, ja sen hävittävä väkivalta tekee rakkauden mahdottomaksi, mutta samalla myös ihmeen eroottiseksi; tuomitukseksi, mutta samalla kiehtovan vetovoimaiseksi. Sienenmuotoisen ydinräjähdysten kuva ei avaa elokuvaa, vaan sen tekee kuva rakastavien toisiinsa takertuneista ruumiinosista. Näkyvät ruuhjottuja ruumiita, ne liikkuvat – alttiina rakkaudelle tai kuolemaa edeltävälle viimeiselle hetkelle. Ne peittyvät vuoroin tuhkaan ja aamukasteeseen tai atomikuolemaan ja lemmityn rakkauden hieken. Kristeva kysyy: "Kuolemaakin väkevämpi rakkaus? Ehkä." Ja alituisen heidän oma tarinansa, niin lyhyt kuin se onkin, nousee Hiroshimaa tärkeämmäksi. Mutta ehkä ei sittenkään. Kummallakin puolella rakkauden huomassa lepää tuho, on Never (naisen ensimmäinen rakkauden kokemus) ja on Hiroshima. Uuden rakastajan ruumis (Hiroshimassa) sulautuu yhteen hänen ensirakkautensa ruumiin kanssa (Neverissä). Nimettömässä hiljaisuudessa rakkaus voi olla vaikka kuinka kiihkeää, silti se tästä lähtien on pysähtyneessä, hienoksi tomuksi hajonneessa ja atomisoituneessa tilassa. Kristeva kysyy: "Rakkauteni on Hiroshima vai Rakastan Hiroshimaa, koska sen tuska on minun Erokseni?" Hän pohtii edelleen, paljastaako rakkauden historiallinen ilmenemismuoto rakkauteen yleensä sisältyvän syvällisen moniselitteisyyden suhteessa kuolemaan ja kaikkeen intohimoon kuuluvan kuolettavan sädekehän.

Yhtä oleellista kuin meidän on muistuttaa kuoleman ja sen tuhoavan ilmentymän väistämättömyydestä on ylistää elämän mahdollisuutta, rakkautta (Arlander 1996). Sama koskee inhimilliseen elämään sisältyviä muitakin jännitteitä, jotka eivät löydä hahmoa ilman toista jänniteparia: kauneutta ja rumuutta, pyhää ja saastaisuutta, vapautta ja vankeutta, tuskaa ja iloa, pelkoa ja toivoa, kauneutta ja särkymistä, hyvää ja pahaa, yhteyttä ja eroa, alkua ja loppua, pysyvää ja katoavaa, kaikkivoipaisuutta ja avuttomuutta, ylhäistä ja alhaista, jne. Oidipuksen, Narkissoksen, Orfeuksen ja Eurydikeen, Demeterin, Persefonen, Koren, Kullervon ja monen muun myytit kuvaavat rakkauden ja kuoleman jännitettä. Rinnakkaisuuksien leikkauspinnassa syntyy ahdistus, joka voi viedä uuteen.

Rakkaus jäsentää tuhoavuutta. Siltala (1993) toteaa kuitenkin, kuinka näennäisesti jaloon, moraaliseen ja ehjään piiloutuu väkivalta, jota toteutetaan rinnan paljaan rikollisen väkivallan kanssa. Myös rakkaus on mitä erilaisimpien sovinnaisuuksien suojelemaa, tapojen orjuutta. Aidon rakkauden kysymykset vierastavat yleispätevyyttä

ja ovat avoimia yksilöllisyydelle ja intiimiydelle. Kuolemaan ja tuhoavuuteen voi olla kätkeytyneenä rakkauden hento itu etenkin silloin, kun siedämme katsoa lapsessa paholaista silmästä silmään, emmekä käännä katsettamme pois (Alvarez 1992).

Ihmisen ja ihmiskunnan elämän rajatilanteissa, rajatiloissa, joita myös subliimiksi kutsutaan, voidaan löytää kosketusta samanaikaisesti rakkauteen ja kuolemaan, tuhoavuuteen. Tällainen hetki on siirtämisessä, syntymisessä kuolemisen, sairaudessa, menetyksissä, muutoksissa, loppumisissa. Samanaikainen kosketus tuhoavuuteeni ja rakkauteeni on myös psyykkisen selviämisen perustana elämämme rajatilanteissa. Näistä kokemuksistaan puhuvat vakavasti sairastuneet, kuolevat, luopujat, niitä myös taiteilijat kuvaavat, esimerkiksi Eeva-Liisa Manner runossaan Kontrapunkti (Tämä matka 1954).

Rakkaus antaa eheyden ja sisäisen voiman tunteen, jonka avulla uskallamme lähestyä itsessämme asuvia kuoleman voimia ja niiden aikaansaamaa pirstaleisuutta, kaaosta, puutetta, tyhjyyttä ja rauhan kaipuuta. Rakkaus auttaa myös luottamaan siihen, mikä on vaikeaa. Kuvitelma vain rakkauden asuttamasta ihmisestä on luonnoton ja harhainen. Ihmisen mahdollisuus elää vapaana rakkaudessa on vain eräänlainen hauras, onnellinen sattuma, joka voi minkä hyvänsä silmänräpäyksen myötä kadota (Siltala 1996).

Italo Calvinon romaani "Jos talviyönä matkamies" on rakkauskertomus, jossa ihmisille tarjotaan erilaisia lähtöjä ja ratkaisuja, toteaa dramaturgi Juha Siltanen. Romaanin nimi alkaa merkitsevästi sanalla jos. Romaani ja siitä tehty dramatisointi tarjoavat kymmenen eri mahdollisuutta, rakkauskertomusta, saman verran uusia alkuja ja loppuja. Ihmisen tajunta on todellisuuksien verkosto – ei yksi ainoa todellisuus tai totuus. Niin on myös kuoleman laita. Juha Siltanen onkin todennut Italo Calvinon teksteistä, että ne kuvaavat rakkautta ja kiintymistä niin, että todellisuudessa ihminen jää aina tyhjän ja täyden väliin.

Freud totesi aikanaan, että kyllin hyvissä olosuhteissa – vaikkapa rakkauden kannattelemana – kuolemaa ja sen ulottuvuutta, tuhoavuutta käsittelemme mielemme maailmassa pitkälti fantasioissamme, jotka ovat vain osittain tietoisia; suurin osa on tiedostamatonta. Fantasioittemme piilotajuinen sisältö on toisen tuhoaminen, murha. Ilman fantasiatyötämme, ilman mielemme työskentelyä fantasioiden, symbolien, ajattelun, tunteiden ja unien avulla tuhoavuutemme voi saada konkreettisen tuhon, esimerkiksi murhan tai itsemurhan muodon. Ahlberg (1996) kysyykin tapahtuvatko murhat ja itsemurhat unissamme ja fantasioissamme vai konkreettisina tekoina?

Ajattelukyky, mielikuvat, symbolit ja unet tarvitsevat puolestaan riittävästi rakkauden kokemuksia, sisäistettyjä kyllin hyviä ihmissuhdekokemuksia. Mutta jos jäämme vierasesineeksi toiselle – siis rakkaudettomuuteen – tai meitä ympäröi vain tukahduttava, tunkeva, hallitseva, eräänlainen liimamainen rakkaus, mielemme maailma jää ohueksi – sen varaan emme voi luottaa.

Tuhoava ulottuvuutemme voi piiloutua myös passiivisuuden, jäykkyyden ja jopa katatonisuuden suojiin. Mykkyys voi sisältää äänetöntä, mutta yksinäistä ja myrkyllistä tuhoavuutta, jonka takaa voi löytyä haavoittumista, kipua, häpeää ja avuttomuutta. Mutta ensimmäinen näkyvä ilmiö voi olla kapina.

Tiedämme myös, että suojautuminen kyllin perusteellisesti omilta tuhoavilta tunteilta, mielikuvilta ja ajatteluprosesseilta vie tuhoavuutemme odottamattomiin ilmaisuihin. Näinhän usein tapahtuu esimerkiksi läheisissä ihmissuhteissamme tai potilassuhteissamme. Emme esimerkiksi uskaltaudu tiedostamaan emmekä muokkaamaan psyykkisen työn avulla vastatransferenssiimme sisältyviä tuhoavia tunteita, mielikuvia ja ajatuskehittelyjä, vaan alamme toimia eri muodoissa potilasta kohtaan: sadistisesti vaikenemalla tai tulkitsemalla tai lopettamalla hoidon jne.

Martti Siirala on eri yhteyksissä (1983, 1984, 1991), painottanut sitä, kuinka tuhoavuuden sijoittaminen yhteiskunnassa ja kulttuurissa kohdistuu ja on kohdistunut tiettyihin ihmisryhmiin. Se tuhoavuus, jota emme pysty jäsentämään itseemme psyykkisen ja luovan työn turvin, projisoidaan toisiin: ei vain ihmisiin, miehiin, naisiin, lapsiin, heteroseksuaalisiin, homoseksuaalisiin, vihollisiin, pakolaisiin, muukalaisiin ja vieraisiin, vaan myös heimoihin, rotuihin, kansakuntiin, jne. Usein tuhoavuus on sijoitettu myös uudella tai erilaisella tavalla tunteihin ja ajatteleviin ihmisiin ja ihmisryhmiin.

Ranskalaiset filosofit ja psykoanalyttikot Lacan (1989) ja Kristeva (1992) julistavat, että minä ei ole yksi vaan myös Toinen. Minä synnyttää sinän ja ilman sinää ei ole minää. Primaarisamastuminen luo tilan Toisen olemassaololle. Mutta kehityksen kuluessa Oidipus tuo kolmannen, Isän nimen, äidin ja lapsen dyadiin. Subjekti on nyt alistettu sanoille. Nyt hänen tehtävänsä on nimetä maailmansa. "Mutta samaan aikaan Toinen syntyy myös lapsessa itsessään, hänen subjektiivisuutensa tiedostamaton puoli, joka puhuu häntä kaikessa puheessa. Tämä Toinen on hänen tiedostamattomien halujensa kantaja. Halu on aina Toisen halua" (Myyrä 1995). Kristeva (1992) jatkaa, että tämä Toinen on se puoli minussa, joka sisältää destruktiivisuuden, kauhut ja pirstaleisuuden, jota vierastamme ja pelkäämme. Tämän kuolemanmakuisen oudon, vieraan, muukalaisen itsessämme projisoimme toisiin, jos emme itse siedä lähestyä sitä ja jäsentää sitä itseemme.

Jos omaan minuuteen ei voi sisällyttää eikä jäsentää petomaisia, hirviömäisiä puoliaan, vaan haluaa nähdä itsensä vain rakastavana, näennäiseheänä ja hyvänä, silloin petomaisuus projisoidaan toisiin ja nähdään se siellä. Siltala (1993) käyttää projektiivisen identifikaation käsitettä tutkiessaan "etnistä" puhdistusta Suomessa 1918: toisessa paha uhkaa minua ja se täytyy tuhota. Silloin toisesta tai ryhmästä tai heimosta tulee viholliseni, joka täytyy tuhota, leikata pois, puhdistaa kansakunnan tai yhteisön ruumiista. Osa omaa kokemiskykyä kuolee tuhotussa vihollisessa. Oma itse köyhdyttää sekin, ettei pahaksi ja vihamieliseksi värjäytyneestä ulkomaailmasta löydy paljoakaan arvokasta (rakkaudellista) sisäistettävää. Kuitenkin molemmat osapuolet,

punikit ja lahtarit, taistelivat myös moraalisesti oikeutettujen päämäärien puolesta: ihmisoikeuksien ja itsenäisyyden. Tämän tunnustaminen on tie transferista transferenssiin (käsitteet Siiralan 1983). Siltala toteaa edelleen, kuinka projektiivinen identifikaatio saa kohteen myös käyttäytymään siihen siirrettyjen omien ominaisuuksien mukaisesti: punikit ja lahtarit alkavat kohdella toisiaan juuri niin kuin vastapuoli olettaakin heidän tekevän ihmisen alemman puolen kantajina. "Lahtariuden" sananmukainen verifiointi oli ainakin joillekin joukko-osastoille pelotusase, kuten Kalmin piruille – punaiset taas pelottelivat vastustajiaan pahimmilla "huligaaneilla". Tampereen valkosoturit todella ylpeilivät lahtaustyöllä: "Siihen me poikain veret laskimme."

Näitä poikien veriläiskä olemme turtumukseen asti nähneet Balkanin ja Tsetsenian tai Afrikan heimo- ja kansalaissodissa. "Häviäjää täytyy rangaista julmasti ja ankarasti, koska epäröinti päästäisi oman syyllisyyden valloilleen" (Siltala 1993). Ahlberg (1996) osoittaa, että erityisesti joukkoajattelussa on taipumus taantua symbolisesta työstä ja ongelmanratkaisusta fyysiseen. Kun väkivalta toteutetaan sellaisen ryhmän jäsenenä, joka hyväksyy toiminnan, yksilöllinen syyllisyys neutraloituu.

Siirala toteaa, että vain siinä missä tämä toisiin sijoitettu tuhoavuus kytkeytyy jälleen yhteisyyteen tai oman minuuden piiriin – tulemalla jaetuksi ja eristyksen alkaessa murtua – voi tuhoavuus, sen rakenne ja syntyprosessi päästä hahmottumaan.

Heikka (1996) viittaa Suomen Kuvalehden kolumnissaan ranskalaisen filosofin Simone Weilin elämäntyöhön, jossa saamme tuntumaa koston ja väkivallan kierteestä ulospääsyyn. Tämä on paluun mahdollisuus. Hän joutui juutalaisena kokemaan natsien uhan, pakeni vainoa Englantiin ja palasi sodan jälkeen jälleenrakentamaan Ranskaa. Omien kokemustensa kautta Weil oli tullut ajatukseen, että ihmiskunnalla on paluun mahdollisuus väkivallasta ja klostosta. Väkivalta teki natseista ja uhreista esineitä, jotka kadottivat ihmisenä olemisen kokemuksen. Tästä huolimatta Weil uskoi, että oli olemassa voima, joka rikkoo väkivallan painovoiman. Tämä voima on armo. "La grace seule fait exception", ainoa poikkeus on armo. Vain armo ei tottele luonnonlakeja.

Eeva-Liisa Manner toteaa esseessään Oidipus hämärässä (1994), kuinka kansakuntien poliittiset rikokset ovat syntyneet pelosta. Laios on nykyajan poliitikko. Maailma on sakeanaan heidänlaisiaan, heidän rikoksiaan, epähuomaaneja ja ennalta ehkäiseviä, mutta toisen olemassaoloa loukkaavia tekoja. Laios pelkää tulevaisuutta, pelko aineellistuu ensin ennusunessa; "poikasi on tappava sinut". Laios yrittää välttää vaaraa väkivallalla ja heittää poikansa Kharonin vuorelle kuolemaan. Näin Laios toteuttaa oman pelkonsa, joka sitten toteuttaa hänen kohtalonsa: Oidipus surmaa hänet tiellä.

Thanatoksesta ja Eroksesta

Ikonen ja Rechartt (1994) määrittelevät Thanatoksen ilmaisumuodoiksi muun muassa aggressiivisuuden, toistamisen ja tuhoamisen. Tuhoavuuden pyrkimys on kohti

hajoamista, kuolemaa. Se on rikkovaa ja pyrkii kohti elottomuutta, se ei välitä eikä piittaa. Aggressiivisuus ja tuhoavuus joko ulkomaailmaan tai itseen suunnattuna, lievennettyinä tai lieventämättöminä, ovat muutamia mahdollisia Thanatoksen ilmenemismuotoja. Thanatoksella on monenlaisia sekä varhaiskantaisia että sublimoituja muotoja. Kysymys on myös siitä, millä kaikella tavalla ihminen voi saada tyydytystä rauhan kaipuulleen ehjästi ja rakentavasti. Pyrkimys rauhantilaan tai häiriön poistamiseen, esimerkiksi ahdistuksen, ristiriidan ja avuttomuuden tunteen poistamiseen voi toteutua erilaisilla tavoilla: autistisen ärsykesuojan muodostamisella, pakenemisella, aggressiivisuudella, tuhoavuudella ja itseä muuttavalla sopeutumisella. Nämä ovat Thanatoksen erilaisia ilmentymiä. Ikonen ja Rechartt huomauttavat, että Thanatos ei koskaan ilmene yksin. Se muodostaa alati läsnäolevan tulkinnallisen näkökulman, mutta aina yhtyneenä libidon, Eroksen ilmenemismuotoihin. Näitä ovat pyrkiminen kohti uutta, elämän luomiseen, ja laajempiin yhteyksiin. Rakkaus suojelee, edistää ja eheyttää.

Kuolema, sen ulottuvuus tuhoavuus, ja rakkaus kehityksellisenä jännitteenä

Tuhoavuus on kasvua ja kehitystä tukevaa ja elämää rakentavaa, luovuutta edistävää silloin, kun sitä sitovat rakkauden voimat, jotka ovat syntyneet ja kehittyneet kyllin hyvissä vuorovaikutussuhteissa. Silloin ihminen voi olla kyllin turvallisesti ja luovasti kosketuksissa omaan tuhoavuuteensa, eikä hänen tarvitse siltä suojautua. Kiintymykseen sidotut ja sen varassa kehittyneet tuhoavuuden mielikuvat, tunteet, ajatukset ja symbolit eivät estä mielen vapaata työskentelyä, vaan ovat sen käyttövoimaa. Winnicott (1975) toteaa, että destruktiivisuus rakkauden suojeluksessa on osa suurempaa kokonaisuutta, jonka päämääränä on inhimillinen vapaus. Destruktiivisuus on silloin myös eriytymisen ja yksilöitymisen palveluksessa. Winnicott näkee myös asosiaalisen tuhoavuuden toivon merkinä silloin, kun toinen pyrkii sitä ymmärtämään. Varastamisella lapsi tai aikuinen kertoo siitä puutteesta, jossa hän on elänyt ja siitä hyvästä, joka hänelle olisi kuulunut. Nyt hän yrittää ottaa sen väkisin takaisin itselleen. Tuhoava toiminta voi olla Winnicottin mielestä lapsen ainoa mahdollisuus ja keino kertoa puutteestaan ja siitä hädestä, missä hän on tässä ja nyt. Tuhoavuus on lapsella raju merkki siitä, että kaikki ei ole hyvin, mutta rakkaudesta syntyvä toivo ei ole vielä mennyt. Antiikin mytologiassa jumalien kamppailu järjestyksen luomiseksi kuvattiinkin äärimmäisen väkivaltaiseksi (Simonsuuri 1994).

Ilman rakkauden ja kyllin hyvien kokemusten antamaa sisäistä tai ulkoista suojaa, ilman mielen maailman kyllin hyvää toimivuutta, tuhoavuus saa vallan ja muuttuu toiminnaksi, konkreettisiksi tuhoaviksi teoiksi tai jähmettyy passiivisuudeksi, jäykkyydeksi, äärimmäisissä muodoissaan esimerkiksi katatonisuudeksi. Tuhoavuus voi tulla esiin myös ruumiillisina oireiluina ja sairautena. Ihminen ei voi ottaa riskejä, jos tuhoavuus on liian padottua ja kahlittua muodossa tai toisessa, tai jos hänellä ei ole tuntumaa eikä halua sen huoltapitävään vastaanottamiseen. Ihminen voi myös tavoitella mielihyvän saamista tuhoavasta käyttäytymisestään, hyökkämisestään tai sille alistumisestaan.

Kleinin, Segalin, Bionin, Winnicottin ja Sternin ajattelussa ihmismielestä ja sen kehityksestä on keskeistä rakkauden ja tuhoavien voimien ja pyrkimysten läsnäolo. Jo sikiövauvalla ja syntyneellä lapsella on luonnostaan suuri pyrkimys toista ihmistä kohti, kiinnittymiseen ja kiintymiseen, vastavuoroisuuteen hoitavan ihmisen, äidin tai äidillisen toisen kanssa. Mutta kiinnittymisen ehtona on, että äidillinen toinen antaa vauvalle rakkautta hoivan ja huolenpidon muodossa sekä säilöö rakastavasti vauvan sietämättömät tunnetilat itseensä ja antaa ne muokattuina takaisin vauvan omaan käyttöön. Äidillisen toisen on myös saatava kosketus omaan merkitykseensä vauvalle. Rakkaus ilmenee siis kehityksellisissä varhaisvaiheissa oman merkityksen löytymisen, huolenpidon, hoivan, kannattelun, toisen tuskan vastaanottamisen, säilyttämisen ja muokkaamisen muodossa. Kannattelu ja tuskan vastaanottaminen on välttämätöntä, koska jokaisen vauvan pyrkimystä yhteyteen siivittää aina myös tuhoutumisen, esimerkiksi häviämisen ja hajoamisen pelko ja sen tuoma ahdistus. Rakastavassa kannattelussa ja muokkaamisessa vauva alkaa ottaa vastaan ja jäsentää itseensä tuhoavuuden ulottuvuuksiaan. Samahan tapahtuu hoidollisessa vuorovaikutuksessa.

Mutta tämä rakastava äidillinen toinen tarvitsee myös itse ympärilleen rakastavan, häntä kannattelevan ympäristön, jotta hän voisi löytää, havaita, ja saada käyttöönsä omia rakkauden mahdollisuuksiaan ja täydentää omia rakkauden puutteitaan sekä löytää itsensä suuriarvoisen merkityksen vauvalle sekä sietää varhaisessa vuorovaikutussuhteessa syntyviä hyvin monenlaisia tunnetilojaan, esimerkiksi tuhoavia impulssejaan. Winnicott (1958) on todennut, että kun löytää lapsen, löytää äidin hoivan. Sama koskee työntekijää hoidollisissa vuorovaikutussuhteissa ja häntä kannattelevaa hoitoyhteisöä.

Äidin rakkaus kehityksen varhaisvaiheissa on ennen kaikkea sitä, jaksako hän pitää vauvan hengissä, kannatella häntä elämässä eikä antaa häntä kuolemalle niin konkreettisen kuin psyykkisenkin kuoleman muodossa. Äidin toisen peruskysymys on, pystynkö rakastamaan lastani, rakastaako lapseni minua ja tunnistaako hän minut antamani rakkauden pohjalta.

Usein ajattelemme kuolemaa vain elämän päätepisteenä ja unohdamme, miten vahvan kamppailun erityisesti vauva mutta myös äidilliset läheiset käyvät siinä, että vauva pysyy fyysisesti ja psyykkisesti elämän puolella eikä kuole lyhintä tietä ilman elämää – syntymästä suoraan kuolemaan. Elämään johtaa rakkauden tie hoivan ja huolenpidon muodossa. Aikanaan sama rakkaus sisäistettynä ja myös ulkoisena huolenpitona kannattelee elämästä kuolemaan. Joskus vauvojen hoidossa rakkaus ei löydykään, joskus kuoleman valta esimerkiksi ruumiillisen vamman tai sairauden muodossa on niin suuri, ettei rakkaus riitä. Oidipuksen tarina on kuvausta siitä, kuinka Oidipuksen äidissä ja isässä ei löytynyt syntymän jälkeen riittävästi rakkautta pieneen Oidipus-vauvaan eikä luottamusta omaan vanhemmuuteen. Vanhemmuus oli pelon ja kaikkivoipaisuuden tiivistämää. Niinpä kolme päivää vanhan Oidipuksen jalat lävistettiin ja niistä hänet ripustettiin riukuun, jolla paimenen käskettiin kantaa hänet vuorille kuolemaan.

Paimenen rakkaus turvasi Oidipuksen elämän, kun hän antoi Oidipuksen Korintin kuninkaan paimenelle, joka vei lapsen varttumaan Korinttiin.

Jokin osa jokaisen ihmisen minuudesta on ikuisesti jäävä kytketyksi siihen, mitä hän on ollut tälle rakastavalle toiselle, mitä hän on edustanut toiselle (McDougall 1992). Ihmisen minuuteen sisältyy perustavasti se, että hän on ensin kuulunut rakastavalle toiselle. Minuuden ydin, kokemus itsestä syntyy ja muotoutuu aina sen mukaan, mitä minä olen toiselle ollut ja toiselle merkinnyt. Tästä vastavuoroisuudessa syntyneestä kuvasta toisesta muodostamme pysyviä jälkiä, sisäisiä muistikuviamme, jotka muodostavat oleellisen, osittain piilotajuisen osan mielemme maailmaa. Tässä mielemme maailmassa ihmissuhdekohtaloistamme riippuen hallitsevat sitten rakkauden tai tuhoavuuden voimat.

Kyllin terveessä kiintymyssuhteessa on vaikuttamassa rakkauden rinnalla kuoleman voimat. Äidillinen toinen, joka antaa rakkautensa lapselle, antaa myös pettymyksiä ja puutteen kokemuksia. Tämä saa lapsen omat tuhoavat yllykkeet, affektit, tunteet ja mielikuvat liikkeelle ja voimistumaan joko itseä tai toista kohtaan. Jos rakkauden puute on jatkuvaa, ja lapsi kärsii päivästä päivään huolenpidon puutetta, lapsi jää tuhoavien impulssien hallitsemaksi. Rakkaus ei ole niitä lieventämässä eikä jäsentämässä eikä voimistamassa luovaa tapaa käyttää mielen maailmaa unien, mielikuvien ja symbolien avulla. Tällainen lapsi ja myöhemmin aikuinen toimii helposti väkivaltaisesti itseään tai toisia kohtaan. Usein tähän väkivaltaan itseä kohtaan sisältyy myös pyrkimys tuhota havaitsemiskyky tai tuhota rakkauden tarpeet, koska nämä tuovat mieleen muistot rakkauden puutteesta, traumaattisten kokemusten kipeydestä. Tästä Segal (1981) on kirjoittanut. Segalin mukaan tuhoavuus pyrkii tuhoamaan tuskaa aiheuttavan toisen, mutta myös ne itsen tarpeet, joista kaipuamme nousee toista kohti, ja kyvyn havaita nämä tarpeet. Tuhoamalla tarpeen tai kyvyn havaita rakkauden tarpeitaan ihminen pyrkii kohti tunnottomuutta, tunteettomuutta, kivuttomuutta ja harhaista itseriittoisuutta.

Jos vanhemmat eivät ole voineet toimia lapselleen huoltapitävinä vanhempina eivätkä ole voineet ottaa vastaan lapsensa ilmaisuja eivätkä sisällyttää niitä itseensä, ymmärtää lastaan, muokata ja ajatella lapsen puolesta eivätkä antaa hänelle sanoja (Klein 1992, Bion 1967, Ogden 1992), lapsi jää avuttomana itsensä varaan, ja hänen kehityksensä on monin tavoin uhattuna. Vanhemmat saattavat myös työntää omat destruktiiviset yllykkeensä lapseen, jolloin lapsella on vastassa äidin tuhoava fantasia (Oranen- Leiman 1995). Lapsi jää liian varhain ja liian yksin tuhoavuuden valtaan, kun kukaan ei siitä pidä huolta eikä sitä muokkaa. Silloin lapsi ei ole voinut myöskään saada tuhoaviin pyrkimyksiinsä riittäviä rajoja, tai hän on saanut vain rajoja eikä rakkautta. Hyvin vaurioittavissa ympäristöissä myös lapsen aikakäsitys ei kehity tai menee rikki.

Lapsi ei silloin halua, kestä eikä osaa muistaa menneisyyttään, mutta ei myöskään välitä nykyhetkestä eikä tulevaisuudestaan. Kenelläkään ei ole mitään väliä eikä hyvää voi erottaa pahasta. Tunteita ei voi käyttää oppaina maailmassa. Silloin ihmisellä ei ole

paljon muita mahdollisuuksia kuin toimia tuhoavasti itseä ja toisia kohtaan tai suojautua jatkuvasti hyvin primitiivisillä defensesillä: kaikkivoipaisuudella, projektioilla, kieltämisellä, mitätöimisellä, idealisoinnilla, splitillä. Kateus, häpeä ja vainoharhaisuus voimistavat tuhoavuuden pyrkimyksiä ja päinvastoin. Sitä vastoin kyllin hyvässä vastavuoroisuudessa kehittynyt hyvyden ja nautinnon tunne lieventävät tuhoavia impulsseja.

Mikä nykymaailmassa jättää lapset rakkauden ulkopuolelle ja sitä kautta ulkopuolisiksi, marginaali-ihmisiksi? Guedeney (1996) vastaa tähän tuomalla esiin kaksi ratkaisevaa tekijää: vanhempien tai huoltajien oman rakkauden puutteen ja yleismaailmallisesti ajatellen köyhyyden ja väkivallan.

Köyhyys merkitsee kodittomuutta, huumeita, katuelämää. Väkivaltaa tapahtuu ihmisten välillä ja sen todistajia tai kohteita nykymaailmassa ovat lapset. Väkivalta vaikuttaa lapseen emotionaalisesti rikkoen ja hävittäen rajoja itsen ja toisen välillä. Väkivalta sisäistyy ajatusprosesseihin ja käyttäytymiseen. Psykkisesti lapsista tulee ilmeettömiä, välinpitämättömiä ja tunteettomia.

Huolenpito ja kannattelu Winnicottin (1948) ajattelun mukaan sekä säilyttäminen Bionin (1967) ajattelun mukaan merkitsevät niin varhaislapsuudessa kuin psykoterapiassakin rakkauden voimien toteutumista. Rakkauden tekoina nämä merkitsevät kykyä sisällyttää lapsen tai esimerkiksi potilaan tunnetodellisuus itseensä, ymmärtää sitä ja pukea se sanoiksi ja ajatuksiksi, joita sitten lapsi tai potilas itse prosessoii edelleen. Lapsen tai potilaan hätä, tuska ja ahdistus voi toisen ihmisen rakastavan muokkauksen avulla tulla siedettäväksi hallita ja jäsentää itseensä.

Sanojen löytäminen ja ajattelu ovat rakkauden vastavuoroisuudesta syntyneitä kykyjä – ne eivät kehity itsestään. Sama koskee niiden perustalla olevaa kyllin rikasta aistimusvoimaisuutta ja ruumiillisuutta. Ilman näitä olemme pulassa ja konkretian armoilla.

Jos lapsen kasvuympäristössä tärkeitä ihmisiltä itseltään puuttuvat kyvyt sietää ja taidot käsitellä tunteita, tai ne ovat vääristyneitä, lapsella ei ole juuri muuta mahdollisuutta kuin omaksua samat puutteet ja vääristymät (Schulman 1996). Tuhoavuutensa hallitsemaksi jäänyt ihminen kokee itsensä sisäisesti tyhjäksi ja elää suuressa sisäisessä puutteessa. Hän on mielihalujensa vanki, hän tuhoaa saadakseen tyydytystä ja tekee nauttien sadistisia tekoja. Sitä vastoin, toteaa Schulman (1996), kyky oman luontaisen aggressiivisuuden, itsekkyyden, kateuden ja mustasukkaisuuden hallintaan sekä taito ymmärtää kanssaihminen vastaavia tunteita ja tästä seuraavat vuorovaikutustaidot eivät ole perittyjä ominaisuuksia, vaan nekin on opittava tai ne jäävät eriasteisesti omaksumatta. "Karkeasti ilmaistuna lapsi joko oppii käsittelemään joustavasti omia tunteitaan, kuten olemassaolon tuskaa, masennusta, aggressiivisia yllykkeitä, vainoahdistusta, mustasukkaisuutta, kuolemanpelkoa, lapsuuden kaikkivoipaisuutta, ambivalenssia jne., tai hän fiksoituu enemmän tai vähemmän

primitiivisiin psykoottisiin, rajatila- tai neuroottisiin keinoihin selvittääkseen affektiensa kanssa. – – Nämä sisäisen maailmansa hallintataidot lapsi joutuu oppimaan ja lisäksi integroimaan ne oman sisäisen elämänsä ja ihmissuhteittensa sujuvaksi hallinnaksi."

Igra (1993) kuvaa vanhempien keskinäistä liiallista tuhoavuutta tai lasta kohtaan osoitettua väkivaltaa. Nämä saattavat estää lasta synnyttämästä sisäisten vanhempien muodostamaa kyllin hyvää ja luovaa parin kuvaa. Silloin ihmisen on vaikea integroida itseensä naiseutta ja miehisyttä ja hänen on vaikea uskoa vastavuoroisuuteen.

Toisaalta tuhoavat ihmiset kärsivät syrjäytymisestä ja hylkäämisestä juuri projektiivisten mekanismien takia. Myös pahoinpitelemisen ja tappamisen tunnottomuuteen on vaikeaa eläytyä, mikä myös rakentaa muurin tuhoavan ja sitä havaitsevan välille. Mutta myös joidenkin tuhoavien ihmisten tai ihmisryhmien on hyvin vaikea lähestyä toista myönteisten tunnesiteiden avulla, koska ne ovat niin ohuet.

Melanie Klein (1992) on ajatellut, että ns. depressiivisen position synty lapsessa juuri rakastavassa vastavuoroisuudessa, ja sen uusiutuva löytyminen nuoruuden ja aikuisuuden eri vaiheissa, luo mahdollisuuden tuntea vastuuta teoistaan ja riittävää huolenpitoa itsestä ja toisista. Tämä sisältää mahdollisuuden pahan ja hyvän mielikuvien integroitumiseen, syyllisyyteen, suruun ja korjaamiseen – korjaamiseen armoon sekä kiitollisuuteen.

Tuhoavasti käyttäytyvät ihmiset eivät ole voineet ponnistella depressiivisessä positiossa. He ovat joko kokonaan ilman syyllisyyden tunnetta ja siihen perustuvaa korjaamista tai ovat yltäneet vasta maaniseen tai pakkoneuroottiseen korjaamiseen, jotka ovat todellisen huolenpidon ja syyllisyyteen perustuvan korjaamisen esiasteita (Alvarez 1992).

Alvarez puhuu samassa yhteydessä myös siitä, miten puutteellisissa vuorovaikutussuhteissa kasvaneen lapsen on vaikeaa kehittyä vastuuseen tuhoavuudestaan. Alkuunhan lapsi ei kanna huolta tuhoavuudestaan. Huoli omasta tuhoavuudesta kehittyy vain, kun lasta rakastetaan kylliksi ja vanhemmat voivat toimia riittävästi lapsen tukena ja turvana. Rakastettuna ja huolehdittuna kasvaminen vie sisäisesti muuttavaan korjaamiseen, johon sisältyy syyllisyyden ja surun tunteet. Ilman näitä tunnekokonaisuuksia ei voi aidosti kunnioittaa eikä arvostaa itseä eikä toista eikä pyrkiä luomaan uudelleen sitä, mitä on tuhonnut.

Alvarez korostaa Kleinin ja Segalin tavoin äidillistä ja isällistä hyvyttä, rakkautta, loputonta kärsivällisyyttä ja anteliaisuutta oman tuhoavuuden tunnistamisessa ja sen jäsentämisessä jatkuvasti ja vähitellen omaan itseen. Rakkauden vastavuoroisuudessa syntynyt kokemus säilyy pohjana toivolle, luottamukselle ja uskolle hyvyyteen. Näihin tunteisiin voimme palata ja niissä viipyä ja lohduttautua, kun tuhoavuuden voimat alkavat hallita meitä erilaisissa elämämme kohtaloissa. Rakkauden voimien avulla, niin ulkoisten kuin sisäistettyjenkin, uskaltaudumme kestämään myös tuskaa, ahdistusta,

haavoittumista, kipua ja avuttomuutta sekä monia häpeän kokemuksiimme, eikä meidän tarvitse piilottaa niitä tuhoavuuden suojaan.

Puute ja poissaolo saattavat jäädä kuolemanvoimien, esimerkiksi tuhoavuuden lähteeksi ja verhoamaksi. Puutteeseen sisältyy niitä asioita, ilmiöitä ja tapahtumia, joita en koskaan ole saanut konkreettisesti kokea enkä saada. Joillekin se on vanhempien rakkaus, toiselle kotimaa, joillekin erillisyyden ja erilaisuuden ihme – loputtomiin. Barthes toteaa, että japanilainen haiku saa meidät muistamaan sellaista, mitä meille ei ole koskaan tapahtunut, haiku on muisto ilman muistoja.

Myös poissaolo on pysyvä seuralaisemme. Mieleeni on jäänyt jonkun ajatus, että jokainen hetki on osa sellaisesta kokonaisuudesta, jossa osa on aina kateissa, muualla, vasta tulossa.

Jatkuvassa ja peräänantamattomassa kosketuksessa puutteeseen ja poissaoloon ne alkavat tulla sanoiksi, tunteiksi, mielikuviksi ja symboleiksi. Ruumiinkieli on usein puutteen ensimmäistä puhetta, vähitellen tulevat unet ja luovat teot. Manner (1980) toteaa runossaan, kuinka tyhjyys ei ole vain tila, vaan se myös luo tiloja. Muistamme myös Orfeuksen, joka teki poissaolon tuskasta laulun, kun hän kadotti rakastettunsa Eurydiken kuolemalle. Tämän kaipauksen laulu oli niin voimakas, että sen avulla Orfeus sai kosketuksen rakastettuunsa Manalassa ja sieltä kuljetettua tovin matkaa luokseen. Orfeus antoi laulussaan ja soitossaan rakastetulleen uuden elämän. Itkijänaiset haudan äärellä lauloivat kuolleen eläväksi, jopa usean sukupolven takaa.

Välillä emme saa yhteyttä puutteeseen ja poissaoloon; tyhjyys ei täyty tai pyrimme aktiivisesti katkaisemaan yhteytemme niihin niiden tuskallisuuden ja haavoittuvuutemme takia. Puute ja kaipaus tuntuvat vain epäoikeudenmukaisilta, hävettäviltä, nöyryyttäviltä; tunnemme avuttomuutta. Tätä emme tahdo kestää. Silloin puute ja poissaolo alkavat puhutella meitä ruumiin ja mielen oireina, kuolemansairautena, tai suojaudumme niiltä destruktiivisten tekojen ja impulssien avulla. Eräs yleisimmistä destruktiivisista toiminnoistamme on toisen pakottaminen antamaan minulle sitä, mitä minulla ei ole.

McDougall (1995) kuvailee ihmisiä, jotka ovat vaurioituneet ennen puheen kehitystä. Hoitosuhteessa he voivat kertoa puutteistaan ja traumaistaan vain ei-sanallisesti. Heidän sanansa eivät toimi niinkään kommunikaatioprosessina, vaan sanat ovat epätoivoista itkuja, huutoa, hyökkäystä ja toimintaa.

Saksalaisen draamatikron Büchnerin näytelmässä *Wozzeck* on isoäidin kertoma paha satu: "Oli kerran lapsi, jolla ei ollut isää eikä äitiä. Kaikki olivat kuolleet, eikä ketään ollut enää maailmassa. Kaikki oli kuollut. Ja lapsi meni etsimään päivää ja yötä. Ja koska maan päällä ei ollut enää ketään, lapsi tahtoi mennä taivaaseen, ja kuu katsoi niin ystävällisesti; ja kun hän tuli kuuhun, se oli pala lahoa puuta. Ja hän lähti aurinkoon, ja kun hän tuli sinne, se oli kuihtunut auringonkukka. Ja kun hän tuli tähtiin, ne olivat

kultaisia hyönteisiä, jotka oli lävistetty, niin kuin rosvolintu lävistää saaliinsa okaisiin. Ja kun hän tahtoi takaisin maan päälle, maa oli kumoon käännetty kuppi. Ja hän oli aivan yksin. Ja silloin hän istui ja itki, ja hän istuu yhä ja on aivan yksin” (Manner 1994).

Siirala (1983, 1984) on eri yhteyksissä korostanut hybristä tuhoavuuden ytimenä. Simonsuuri (1995) nostaa mytologiasta juuri hybriksen, röyhkeän ylimielisyyden ja kaikkivoipaisuuden tuhoavuuden keskeiseksi ilmaukseksi. Hybris on tuhon palveluksessa ja vie tuhoon. Hybriksen tuhoavuus on myös sitä, ettei ihminen kadu mitään. Kreikkalaisen eettisen käsityksen mukaan suurin onnettomuuksien aiheuttaja oli hybristä. Hybrinen tapa, jolla antiikin sankarit käyttäytyivät ennakoivat heidän tuhoaan. Simonsuuri toteaa myös, kuinka kuninkaalle ja voittajalle Agamemnonille hybristä oli aluksi luonnollista kunniahimoa, joka muuttui sairaudeksi. Hän nautti täydellisestä tuhosta, jonka oli saanut aikaan Troijassa, tappoi tyttärensä oman etunsa nimissä, väheksyi kansaansa, jonka täytyi kestää pitkällisen sodan rasitukset ja menetykset – eikä kotiin palatessaan huomaa, mitä hänen ympäristössään on oikeastaan tapahtunut ja on tapahtumassa.

Elämä kuoleman suunnassa

Ihminen kasvaa, murtuu ja eheytyy rakkautensa ja kuolemansa mukana. Tai kuten von Weizsäcker (1956) toteaa: "Rakkaus ja kuolema tuovat järjestyksen elämään." Manner toteaa kirjailijahaastattelussaan (1972): "Eikä ihminen omistakaan täällä muuta kuin rakkautensa ja kuolemansa." Martin Heidegger puhuu elämästä kuolemantienä – elämä on kulkemista kuolemaa kohti – ja ihmisen mahdollisuudesta ja vapaudesta kuolla, sekä kuoleman tietoisuudesta syyllisyyden avaajana.

Elina kertoo päiväkirjassaan (Siltala 1995) lähellä kuolemaa: "Sairaus on tehnyt minut itsekseni. Tavallaan olen tarvinnut tämän löytääkseni voiman ja rakkauden. Elämä on sitä, mitä on ja ilmennän sitä. Pohjalta kumpuaa rakkaus ja myötätunto, hyväksyntä ja anteeksianto. Eilen kävi usein mielessäni: 'Lahjaksi olette saaneet ja lahjaksi myös antakaa.' Tämä koskee koko tätä maallista elämää. Se on lahja, matka ja tehtävä, meille annettu. Sen opimme kärsimyksen kautta, kunnes olemme valmiit sen antamaan – rakkauden itsestämme virrata ympäristöön ja lopulta lahjoittaa takaisin koko tämä maallinen taipaleemme. Tehdä tilinpäätös – kiitollisena saamastamme lahjasta."

Eräs syöpään kuoleva nainen näki ennen kuolemaansa – syöpäsolujen valloittaessa koko hänen ruumiinsa – unisarjan, jossa Jeesus, Mies ja Kuolema olivat eroottisella rakkaudella läsnä. Ensimmäisessä unessa Jeesus tuli hänen viereensä sairaalavuoteessa ja hyväili häntä aistillisen eroottisesti ja hellästi. Jeesus antoi hyvän ja elävän tunteen hänen ruumiiseensa, "loistavan tunteen", kuten hän itse totesi. Toisessa unessa nainen oli tuntemattoman miehen kanssa yhdynnässä, mikä oli hyvin tyydyttävä kokemus. Hän tuli yhdynnästä raskaaksi, josta hän oli erityisen iloinen, koska hänellä ei elämän aikana ollut raskauskokemusta. Syöpäsairauden ja kuoleman läheisyyden todellisuus tuli uneen ja hän totesi itse unessa, kuinka hän vielä ehti kokea hyvän yhdynnän ja raskauden

ennen kuolemaansa. Kolmannessa unessa kuolema miehen muodossa pani hellästi naisen kaulaan kultakäädyt. Unen nähtyään potilas totesi: "Kuolema on varmaan aivan lähellä, koska kuolema jo kihlasi minut viime yönä."

Rainer Maria Rilke kirjoittaa nuorelle runoilijalle: "Rakkaus on kuoleman kaltainen; yhtä vakava, raskas ja ratkaisematon. Ei kummallekaan ole yleispätevää selitystä, saati toimintamallia. Toden ja syvän tie, kuten rakkauden ja kuoleman, on aina tuntematon. Rakkaus ja kuolema on tehtävänä mitä yksityisin, ei sitä voi muille jakaa. Riittääkö koko elämäkään silti tuon tehtävän suorittamiseen, ehdimmekö koskaan kasvaa rakkauden ja kuoleman haasteen mittaiseksi. Kuolema on se elämän puolisko, joka on kääntynyt meistä pois päin, mutta kuuluu meihin erottamattomasti; meidän tehtävämme on olla koko tietoisuudellamme kummallakin alueella ilman rajaa ja ammentaa loputtomasti ravintoa kummastakin. Siinä toteutuu, alati laajentuvasti, myös rakkaus." Rilke varoittaa suhtautumasta rakkauteen halpana viihdykkeenä, sillä rakkaus on syvää ja vaikeaa ja siksi haasteellista. Kirjeessään vaimolleen Rilke puhuu rakastavista, joiden tulee suojella toistensa yksinäisyyttä.

Kuolema merkitsee Rilkele rajattomuutta myös ajan suhteen, ja vaikka jokaisen ihmisen on koettava oma kuolemansa, se on samalla nimettömyyttä; jokaisen nukkumista (Enwald 1993).

Rilke itse lähettää viestin omalta kuolinvuoteeltaan. Hän kuoli leukemiaan joulukuussa 1926. Hän laati viestissään itselleen hautakirjoituksen:

"Ruusu, oi puhdas ristiriita, ilo
olla ei kenenkään uni niin monien luomien alla."

Luomet viittaavat myös lauluihin. Paradoksaali tihentymä on että yhden, nimeltä mainitun uni on samalla nimetöntä, rajatonta. Samalla kun se kätkee, se levittää jotain auki, laajenevin ympyröin (Enwald 1993).

Lähdekirjallisuus:

Ahlberg, Veikko (1996) Tuhoavuus nuoruudessa. Tiivistelmä esitelmästä Psyko-Teamin seminaarissa Tuhoavuus.

Alvarez, Anne (1992) Live company. London: Routledge.

Arlander, Annette (1992) Italo Calvinon planeetat kiertävät kaapelihallissa. Helsingin Sanomat 21.8.1996.

Calvino, Italo (1996) Jos talviyönä matkamies. Dramaturgi J. Siltanen, ohjaaja A. Arlander. Kaapelitehdas.

Enwald, Liisa (1993) Sydämen ehdottomuudessa, laulujen alla. Teoksessa R. M. Rilke: Kirjeitä nuorelle runoilijalle. Helsinki: TAI-teos.

Guedeney, Antoine (1996) Esitelmä: WAINH World Congress, Tampere.

Hakkarainen, Marja-Leena (1996) Musta teksti valkean päällä. Teoksessa Kirsi Lyytikäinen (toim.): Mustat merkit muuttuvat merkityksellisiksi. Kirjallisuuden seuran vuosikirja 49.

Heikka, Mikko (1996) Armo vai painovoima. Suomen Kuvalehti.

Igra, Ludwig (1993) Äänetön murha. Psykoterapia-lehti, 1/93.

Ikonen, Pentti ja Rechartt Eero (1994) Thanatos, Häpeä ja muita tutkielmia. Helsinki: Nuorisopsykoterapia-säätiö.

Klein, Melanie (1992) Kateus ja kiitollisuus. Helsinki: Yliopistopaino.

Kristeva, Julia (1992) Muukalaisia itsellemme. Helsinki: Gaudeamus.

Kristeva, Julia (1993) Puhuva subjekti. Helsinki: Gaudeamus.

Krohn, Leena (1996) Kirjan näkeminen. Teoksessa Kirsi Lyytikäinen (toim.): Mustat merkit muuttuvat merkityksellisiksi. Kirjallisuuden tutkijain seuran vuosikirja 49.

Lacan, Jacques (1989) Ecrits. Borås: Natur och kultur.

McDougall, Joyce (1996) Many faces of Eros. London: Free Association Books.

Manner, Eeva-Liisa (1954) Tämä matka. Helsinki: Tammi.

Manner, Eeva-Liisa (1972) Eeva-Liisa Mannerin kirjailijahaastattelu. Haastattelijana A.-L. Mäenpää. SKS:n kirjallisuusarkisto.

Manner, Eeva-Liisa (1994) Esseet: Saksalainen klassikko ja Oidipus hämärässä. Teoksessa Tuula Hökkä (toim.) Ikäviä kirjailijoita. Helsinki: TAI-teos.

Moring, Kirsikka (1996) Italo Calvinon planeetat kiertävät Kaapelihallissa. Helsingin Sanomat 21.8. 1996.

Myyrä, Johannes (1995) Toistosta pois – kohti totuutta. Tiivistelmä esitelmästä Psyko-Teamin seminaarissa Luopuminen – mahdollisuus uuteen.

Ogden, Thomas (1992) Projective identification und psychotherapeutic technique. London: Karnac Books.

Oranen-Leiman, Anna-Maija (1993) Käytöshäiriöiset lapset. Esitelmä.

Rilke, Rainer Maria (1993) Kirjeitä nuorelle runoilijalle, Helsinki: TAI-teos.

Schulman, Gustav (1995) Psykoanalyysin ja psykoterapian mahdollisuudet persoonallisuushäiriöiden hoidossa. Suomen lääkärilehti 25/95.

Segal, Hannah (1994) Melanien Klein ihmismielen ymmärtäjänä. Helsinki: Yliopistopaino.

Siirala, Martti (1983) From transfer to transference. Seven Essays on the Human Predicament. Helsinki: Therapie-Säätiö.

Siirala, Martti (1984) Pahuudesta. Ajatus 41, Suomen filosofisen yhdistyksen vuosikirja.

Siirala, Martti ja Kulonen, Sirpa (1991) Syvissä raiteissa. Kansallisen itsetunnon matka. Juva: WSOY.

Siltala, Pirkko (1993) Tuhoavuudesta. Tiivistelmä alustuksesta Psyko-Teamin seminaarissa Pahan voima.

Siltala, Pirkko (1995) Rakkautemme on meitä suurempi. Teoksessa Pitkälä, K. ja Siltala, P. (toim.) Elinan kirja. En lähde itseltäni salaa. Helsinki: Kirjayhtymä.

Siltala, Pirkko (1996) Myytit kertovat siitä, mikä on ihmisen osa. Julkaisematon artikkeli.

Simonsuuri, Kirsti (1996) Ihmiset ja jumalat. Helsinki: Kirjayhtymä.

Stern, Daniel (1985) The interpersonal world of the infant. New York: Basic Books.

Winnicott, Donald (1975) Through paediatrics to psycho-analysis. London: Hogarth Press.

von Weizsäcker, Viktor (1954) Pathosophie. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.

Seuraava sivu:

[Elina Mäenpää-Reenkola: Naisen viha, kosto ja syyllisyys](#)